

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományok Doktori Iskola
Vezető: Dr. Erdődy Gábor DSc, a doktori program vezetője
Középkori magyar történelem doktori program
Programvezető: Dr. Draskóczy István DSc

SCHMIDTMAYER RICHÁRD

**VITÁNY, GESZTES, TATA, GERENCSÉR VÁRAI
ÉS URADALMAI A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető:
Dr. Draskóczy István DSc

Budapest, 2015

I. A kutatás előzményei, célkitűzés

A korszerű tudományos hazai várkutatás az 1970-es években indult meg, amelyet Fügedi Erik és Engel Pál munkássága fémjelez. Ők voltak azok, akik végérvényesen leszámoltak a romantikus, historizáló várképpel, és a régészeti kutatások – vagyis a várak építéstörténeti adatai – mellett már a birtokosok és várnagyok kutatására is nagy hangsúlyt fektettek, egyúttal világossá téve, hogy a vár volt a hatalmuk alapja. Kubinyi András számos gondolatébresztő tanulmányában segítette megértetni a várak jelentőségét, a középkori társadalomban betöltött szerepüket. A középkori várakkal kapcsolatos legutóbbi, teljes körű kutatási összefoglalást és lehetőségeket bemutató tanulmány Horváth Richárd tollából született.

A vértesi várakkal összefoglalóan, tudományos igénnyel elsőként Rómer Flóris bencés szerzetes, a hazai régészet egyik elindítója foglalkozott az 1860-as években. Őt számos helyi kutató követte, akik inkább egy-egy vár történetét dolgozták fel. Kiemelkedik Wenzel Gusztáv Tatára vonatkozó, széles alapokon nyugvó munkája, amely a mai napig meghatározza a térségről kialakított képet. A 20. század közepén G. Sándor Mária a foglalta össze az addigi kutatások eredményeit, azonban az ő munkájának a fő erénye inkább romok leírásában található. Nem utolsósorban ő már az erősségek pontosabb kormeghatározáshoz szükségesnek látta az ásatások megkezdését.

Jelen dolgozat a Vértés-hegységben és környékén található késő középkori várak: Vitány, Gesztes, Tata és Gerencsér történetét ismerteti az erősségek építésétől, illetve az Árpád-kori előzményektől kezdve a középkor végéig. Bár az építmények eleve egyazon szűkebb régió területén fekszenek, de együttes vizsgálatukat indokoltá teszi az is, hogy történetük mind a 14. században, mind a 15. században hosszú időre összekapcsolódott. Az együttes feldolgozás révén a mikrorégióra is értékelhető adatokat kapunk, ráadásul a kutatás a középkori váruradalmak és várszervezetek megértéséhez is jó adalékokkal szolgálhat. Ezzel együtt a Vértésre vonatkozó adatokat is összegyűjtöttem, arra a kérdésre próbálva választ adni, hogy kialakulhatott-e a térségben az Árpád-kori Magyarországon jól ismert erdőispánság intézménye.

A dolgozat természetesen nem vállalkozhat Komárom megye összes várának bemutatására. Nem esik szó a térség „történelem előtti” várairól, mivel ezek szisztematikus gyűjtése, felmérése még nem zajlott le, bár nem teljes körű kutatások folytak a témában. A

középkori Komárom megye szempontjából a vértesi erősségek határterületnek számítottak, hiszen gyakran Fejér megyéhez sorolták ezeket, másrészt Komárom térsége ritkábban illeszkedett azokba a folyamatokba, amelyeket a vértesi erősségek feldolgozása során megfigyelhettem. Lényegében kimaradt az ugyancsak Fejér megyében fekvő Csókakő vára is, mivel kedvezőbb forrásadottságai miatt önmagában egy másik doktori disszertáció témáját képezi. Története viszont több ponton érintkezik a vizsgált várakéval, így érintőlegesen e várral is foglalkoznom kellett. Értekezésem mégis alapvetően négy vár történetéről szól, de szinte kizárólag az írott források alapján: érdemben nem ismertetem egyik régészeti kutatását sem. Ennek két oka van: egyrészt mivel az ásatások eredményei nem terjedtek ki minden területre, így egymással nem összevethetők, másrészt mivel némelyik várnak csupán az elmúlt egy-két évben kezdődött meg a szisztematikus feltárása.

II. A vizsgálat tárgya és módszerei, a dolgozat felépítése

A disszertáció elkészítése egy időigényes adatgyűjtéssel kezdődött. A megjelent szakirodalom áttekintésével párhuzamosan az írott források összegyűjtése kapott nagyobb hangsúlyt. Az okleveles emlékek felkutatását az 1300–1526 közötti időre korlátoztam, de ezen intervallumban a teljességre törekedtem, hogy minél részletesebb és adatgazdagabb képet tudjak rajzolni. A nyomtatásban már kiadott oklevelek mellett a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára két gyűjteményére: a Diplomatikai Levéltárra (DL) és Diplomatikai Fényképgyűjteményre (DF) támaszkodtam, továbbá egy nemzetközi együttműködés keretében (az ICARUS – International Centre for Archival Research koordinálásával) létrehozott közös MONASTERIUM elnevezésű adatbázisára. Ezek az írásos források csaknem kizárólag jogbiztosító iratok azaz oklevelek tartalmi részletei, így a munka sokszor egy kirakós játékra emlékeztetett: a sok-sok elkülönülő, egymással össze nem függő adatból kellett a lehetőségek szerint egységes képet formálnom. Ez azonban számos ponton nehézségekbe ütközött, hiszen a várakra vonatkozó okleveles emlékek nem egy helyen maradtak fenn, és nagyjából kiadatlanok. A térségben egyházi nagybirtokok sincsenek, amelyek iratanyagából következtetni lehetne a vértesi uradalmak történetére. Szerencsére azonban az adatgyűjtést nagyban megkönnyítette a középkori magyarországi okleveles anyag online hozzáférhetősége, így számos szempontot lehetett érvényesíteni az adatbázisokban történő keresésen. Elsőként a területre vonatkozó tartalmi utalásokat gyűjtöttem össze. Ez azonban nem bizonyult elegendőnek, így végig kellett tekinteni a birtokosok nevében kiadott okleveleket is. A problémásabb esetekben törekedtem egyes évkörök minél részletesebb

megismerésére, ahol az őrzési helyre vagy egyes szűkebb időszakaszokra fókuszálva gyűjtöttem az adatokat. A még így is adathiányos periódusok esetében szűrőpróbaszerűen egyes káptalanok anyagára koncentrálni törekedtem további információk kiszűrésére. Az eredmény éppen ezért nem egyenletes, hiszen ahol több adat állt rendelkezésemre, ott részletesebb vizsgálatokat tudtam végezni. Ráadásul minden igyekezetem ellenére egyes adatmorzsák elkerülhették figyelmemet, így néhány további, ma még ismeretlen adat felbukkanásával számolhatunk. A gyűjtött okleveles anyag segítségével azonban így is számos kérdés tisztázása vagy részletesebb ismertetése vált lehetségessé. Nemcsak a birtokosok személyét lehet azonosítani, hanem a várak jelentőségét, szerepét is részletesebben lehet bemutatni, mind szűkebb környezetükben, mind országos viszonylatban.

Értekezésem hat fejezetből áll. A bevezetésben az eddigi kutatásokat és a várak földrajzi környezetét bemutatva a vértesi erdőispánságra vonatkozó adatokat tekintem át azzal a céllal, hogy megrajzoljam azt a kiinduló állapotot, amelyből a régió négy várának története megkezdődik. A második, birtoklástörténeti fejezetben a középkori magyarországi királyi hatalom és nagybirtokos arisztokrácia, a honorrendszer és a váruradalmak problematikájának fényében tekintem át a várak történetét a 13. századtól egészen 1526-ig. A harmadik, társadalomtörténeti fejezetben a 15–16. századi ismert várnagyok életpályáját és működését ismertetem. Ugyanis a birtokos vagy éppen a király által kinevezett várnagy személyén keresztül jól lehet érzékeltetni magának a várnak a jelentőségét és funkcióját is. Ezután két fejezetben szólok a várak és uradalmaik hatalmi viszonyairól és gazdasági erejéről: egyrészt a királyi és magánföldesúri tartózkodások, másrészt a váruradalmak szervezetének feltárható részleteiről. E fejezetek is alapvetően azt a célt szolgálják, hogy a várbirtokos reprezentációján, a vár esetleges rezidencia voltán, illetve az uradalmak kiterjedésének és szervezetének változásán keresztül tovább finomítsuk a várak jelentőségéről vagy éppen jelentéktelenségéről alkotott képünket. A hatodik, záró fejezetben ennek szem előtt tartásával összegzem vizsgálódásom tanulságait. A dolgozatot szövegét térképekkel, genealógiai táblákkal, diagramokkal és táblázatokkal igyekeztem még érthetőbbé tenni, amelyek a függelékben kaptak helyet.

III. Fontosabb eredmények

A korábbi hipotézisekkel szemben az összegyűjtött szórványos adatokra alapozva sikerült alátámasztani, hogy a Vértességek korai uralmi viszonyai nem egy kizárólagos nemzeti

birtoklásban keresendő. Bár a források inkább a későközépkorra vonatkozóan támasztják alá, de a kevés rendelkezésre álló adat és analógiák segítségével alá lehetett támasztani, hogy a hegység területén is megszervezésre került a vértesi erdőispánság. Így az jelentős befolyással volt a térség birtokviszonyainak és társadalmi szerkezetének kialakulására.

Sikerült további adatokkal igazolni Engel Pál megállapításait a korai honorrendszer összefüggéseivel kapcsolatban. A vértesi várak és a szomszédos megyék kapcsolata Zsigmond király uralkodása után is fennmaradt, többnyire a várak birtokosai mutathatók ki a megyék élén. A 14. század folyamán és a 15. század elején a honorrendszer jegyében a térségben a győri ispán bázisa Gesztes és Vitány vára volt, míg Komárom vára Komárom megyével, Csókakő pedig Fejér megyével került szorosabb kapcsolatba. Ebben változás a 14. században is mindig akkor következett be, amikor a várak némelyike magánföldesúri irányítás alá került (például Komárom 1333–1372 és 1420–1465 között). A 15. század közepétől a Vértés vidékén elfogytak azok a várbirtokok, amelyeket az uralkodó a megyéket élén álló ispánok tevékenységének támogatására rendelhetett volna, a magánbirtoklás révén viszont a vértesi várak és az ezekhez tartozó jelentős nagyságú uradalmak birtokosaiként a magánföldesurak komoly befolyásra tettek szert Fejér, Komárom, illetve Győr megyékben. Ennek jele, hogy a 15. század közepén a megyésispáni tisztelet a vértesi várak birtokosaira ruházták a legtöbb alkalommal. Így lehetett a „zavaros időkben” győri ispán Rozgonyi ifjabb János, majd Újlaki Miklós is. Végül 1452/53 fordulóján Salánki Ágostonnak sikerült megszereznie a győri „örökös” ispáni címet, amelyet püspöktudai az újkorig megszakítás nélkül viseltek. A 15. század közepén Komárom várát, és így a megye ispánságát a Szécsifivérek szerezték meg és tartották kezükön egészen 1465-ig. Ekkortól a király által kinevezett várnagyok látták el az ispáni feladatokat. A vértesi várak súlyát és birtokosainak erejét jól mutatja, hogy az átmeneti időben Mátyás király közvetlenül őket, idősebb Rozgonyi Jánost – Tata révén – és Újlaki Miklóst – Gesztes révén – szólította fel egy híve védelmére. Corvin János időszakáig nincs arról ismeretünk, hogy a tatai és a komáromi várnagyi tisztséget egyesítették volna: Komárom megye működésében a tatai vagy más vértesi vár várnagyának sem volt eredetileg szerepe. A változás 1490 körül állt be, amikor – bizonyíthatóan csak Poki Antal működése idején – Komárom és Tata várnagya egy személy lett: így Corvin lett a komáromi ispán. Ettől kezdve a komáromi ispánok egyúttal tatai – és komáromi – várnagyok is voltak. Fejér megyében a történet kissé másként alakult: az 1440-es évektől – még azelőtt, hogy a Vértésben meg tudta volna vetni a lábát – Újlaki Miklós lett az ispán. E tisztségét, úgy látszik, hogy haláláig meg tudta tartani, azonban Mátyás király hatalomra jutását követően

már nem egyedül viselte az ispánságot, hanem – feltehetően 1458-tól, de legkésőbb 1464-től – a Rozgonyiakkal osztozott. Ez az állapot legkésőbb 1472-ig tarthatott, mivel ekkortól mások az alispánok. 1484 körül Buzlai Mózes lett Fejér megye ispánja, ám ő nem rendelkezett várakkal a megye területén, csupán néhány birtokkal, így további kérdés lehet, hogy milyen erőforrások álltak rendelkezésére megyei feladatai ellátásához. A vértesi várak birtokosai közül a fejéri ispáni címet adataink szerint Somi Gáspár (rövid ideig Gesztes uraként, de 1515-től mint Fejér megyében várral nem, csupán néhány birtokkal rendelkező birtokosként), valamint Szerdahelyi Imreffy Mihály kapta meg. Elképzelhető, hogy Somi Józsa is volt fejéri ispán, de az alispánok személye miatt arra következtethetünk, hogy Szerdahelyivel megosztva viselte az ispáni címet. Bár az 1458–1526 közötti késő középkori időszakból sok esetben nem maradt adatunk az ispánok személyére, a megyei oklevelekben szereplő alispán(ok) révén kilétük legtöbbször azonosítható volt. Ez azt is jelenti, hogy a várak nyújtotta területiális hatalmat több alkalommal sikerült a megyére is kiterjeszteni.

A várak „értéke”, hierarchiája az évszázadok alatt változott. Rangosukra – amely azonban nem általános érvényű az egész korra nézve, pusztán egy-egy pillanatfelvétel – sokszor csak a felsorolásokból, illetve azok hiányából lehet következtetni. A 14. században Csókakő vára jelentősebb volt Gesztesnél. Csór Tamás, még ha fel is tüntette gesztesi várnagyságát, azt mindig csókakői tisztsége után tette. Gyakran előfordult, hogy egyedül Csókakő várnagyként nevezte meg magát, míg önállóan gesztesi várnagyként sohasem adott ki oklevelet. 1379-ben, amikor négy várat soroltak fel, Csókakő, Gesztes, Vitány (és Csesznek) volt a sorrend. Lényegét tekintve ezen a 15. század elején sem változtattak, amikor is – egy kivétellel – Gesztes után szerepelt Vitány. Tata alapítását követően a helyzet átalakult, hiszen az új erősség vált a legjelentősebbé. 1440-ben Tata, Vitány, Gesztes volt a várak sorrendje, de nem sokkal később Vitány ismét Csókakő várát követően kapott helyet a felsorolásban. Rezidenciát a középkor túlnyomó részében csak Tata és Csókakő várában alakítottak ki, azonban a 16. századi építkezések Vitányt is alkalmassá tették erre effajta funkció betöltésére, – még ha az uradalom területén Pesthez közelebb egy kényelmesebb castellumot is emelt birtokosa. Gerencsér nem szerepelt ilyen jellegű felsorolásban, de birtokai nagyságából ítélve a legkevésbé jelentős uradalom központja lehetett. Érdekes kérdés, hogy Komárom és Tata jelentőségéről mint gondoltak a kortársak. Ha Butkai Péter vagy a Korlátköviék címzéseit figyeljük, Tata – lehet, hogy pusztán stiláris okokból – általában megelőzi az ősi Komáromot. Ennek ellenére a várnagyok inkább Komárom várában mutathatóak ki.

A birtokos földesurak szemében a várak jelentősége az ország többi területén álló várának fényében értelmezhető. Bár a Rozgonyiak hosszan birtokolták a vértesi várakat, arra vonatkozóan nem maradt fenn adat, hogy e várak milyen jelentőséget képviseltek a birtokos szemében. A várnagyi életpályák alapján az északkelet-magyarországi várak fontosabbak voltak a családnak, mint a vértesiek, ami Kázméri Masa Mihály pályáján is látszódott. A vértesi várak között a várnagyi életutak alapján is úgy tűnik, hogy Csókakő vára valamivel jelentősebb volt Vitánynál. Ebben a családot mindenképpen befolyásolhatta, hogy Tata birtoklásának jogcímét ideiglenesnek tekinthették – csupán egyes családtagok élete tartamára szólt.

A bemutatott adatok alapján jól látható, hogy a birtokosok a 14. században nem törekedtek a vértesi várakban rezidenciát kialakítani. Csór Tamás és fia, János a közeli Gönyűt tette meg székhelynek. Lackfi István kiváló érzéssel választotta Tatát egy új mellék(?) rezidencia helyszínéül, ahol feltehetően ő kezdte meg a vár építését is. Élete nagyobb részében hasonló helyzetben volt idősebb Rozgonyi István is, aki főként a király környezetében tartózkodott, majd temesi ispánként gyakran volt távol a déli végeken. Mindezek ellenére Csókakőn a család rezidenciáját lényegében ő építtette ki. Fia is az ő nyomdokain járt, amikor e várhoz ragaszkodott. A következő birtokosok, Rozgonyi János és Rénold Csókakő helyett egyértelműen Tatán rendezkedtek be. Esetükben a „székhely” kiválasztását a viselt országos méltóság nem befolyásolta. Egyelőre arra nem találni egyértelmű utalást, hogy a két rezidenciájuk, Tata és Varannó közül melyiket tartották a család „fő” birtokközpontjának, bár több adat az utóbbira mutat. Ennek fényében legkésőbb 1472 után a Rozgonyiak ezen ágánál is érvényesült a már ismert jelenség, hogy a helyi nagybirtokosok egyre inkább az udvartól távol, jelen esetben zempléni uradalmuk központjában, azaz Varannón tartózkodtak. A családi székhely áthelyezését Tata királyi kézre kerülése is elősegítette. A Budához való földrajzi közelség tehát a 15. század végén már nem volt fontos szempont; a vértesi várak a Rozgonyiak számára nem szolgáltak nemesi lakóhelyként, csupán birtokigazgatási központok lehettek. A felsorolt várak közül a 15. században csupán Csókakő és Tata vált néhány évtizedre rezidenciává, míg a többi vár biztosan nem töltött be ilyen szerepet.

Vitány – és Csókakő – vára nem felelt meg sem Egervári László, sem a Kanizsai család igényeinek, akik másutt alakították ki székhelyüket. Tata esetében a Corvin-féle birtoklás, majd az azt követő időszakban azt az érdekes folyamatot figyelhetjük meg, hogy birtokosai, királyi várnagyai inkább Komáromban mutathatóak ki. Újlaki Miklós, bár több alkalommal megfordult Gesztes várában, várpalotai mellékrezidenciájának közelsége miatt sem alakított

ki itt lakhelyet. Fia, Lőrinc a vizsgált időszakban nem mutatható ki a Vértesben, és székhelyének is ekkor inkább az apja által is preferált Újlak várát tekintette. Bár Somi Józsa folytatott építkezéseket a gesztesi váron, sem őt, sem fiát nem lehetett e várhoz kötni, mert inkább budai házukat tekinthették rezidenciájuknak. Török Imre pedig egyértelműen a délvidéki Futak mellett létesítette fő rezidenciáját. Ezzel szemben Vitány várát Szerdahelyi Imreffy Mihály jelentős mértékben felújította, és az uradalomban castellumot is emeltetett magának. Így a 15–16. század fordulójára Szerdahelyi kivételével a vizsgált várakon is igazolhatjuk azt a tételt, hogy ha lehetett, a nagybirtokosok az ország középpontjától távolabb eső birtokaikon alakították ki székhelyüket.

Uralkodói szempontból áttekintve a tartózkodásra vonatkozó adatokat más jellegű képet nyerünk. A királyok esetében szélesebb alapú forrásmennyiséget lehetett a vizsgálatba bevoni. A kutatás jelenlegi állása alapján a legtöbb uralkodó esetében nehéz elkülöníteni az uralkodó nevében, de a kancellária által kiadott okleveleket a király személyes jelenlétében kiállítottakétól. Két kivételtől eltekintve hiányzik még hazai uralkodóink átfogó forráskritikákat tartalmazó itineráriuma is. Ezek figyelembevételével a királyi jelenlétek alapján a vértesi erősségek funkciójára, fontosságára és talán rangsorára azért tehetünk néhány megállapítást. Amennyiben a tartózkodási helyek alapján szeretnénk rangsorolni az erősségeket, azt tapasztaljuk, hogy az Anjou-ház idején csak Gerencsér került előtérbe, bár a település középkori pecsétjén szereplő címer címerképe alapján Tata is királyi birtok volt. A változás Zsigmonddal kezdődött, amikor a király első feleségével együtt felkereste Gesztes várát is. A terület emiatt végül különös jelentőségűvé vált, hiszen – igaz, nem kortárs – forrás alapján tudjuk, hogy a várandós Mária a Vértes erdejében történt lovasbalesetben veszítette életét. Gerencsér jelentőségét Zsigmond idején sem veszítette el, csupán háttérbe szorult. Talán a vidék ország közepéhez való közelsége miatt, vagy csak Zsigmond szubjektív szempontjai alapján Tatán kiépítésre kerülő várpalota a térség egyértelműen meghatározó központjává vált. Az építkezések után (1409) Zsigmond kíséretével kiugróan sokszor kereste fel Tatát, amikor éppen a Magyar Királyságban tartózkodott. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy az uralkodólátogatások tekintetében a környék az 1420-as években élte fénykorát.

Ritkán szerepel a forrásokban Gesztes neve. Ha azonban feltételezzük, hogy a főbb utaktól távolabb eső vár felkeresésének valódi célja a pihenés volt, akkor könnyen beláthatjuk: a hazai forrásviszonyok mellett nem is számíthatunk több utalásra. Az a bemutatott példák alapján is jól látszik, hogy a király és kísérete általában folyamatos mozgásban volt, különösen az oklevelek keltezési helyei alapján bemutatott tatai tartózkodását nem lehet

csupán a várra vagy a településre szűkíteni: onnan kisebb-nagyobb kirándulásokat tettek. Éppen ezért Tata várának felépülte után megalapozottan feltételezhetjük, hogy a hosszabb tatai tartózkodások alatt a többi várat is felkereste Zsigmond kíséretével, ahogyan ez 1410-ben, 1424-ben, 1425-ben és 1435-ben is kimutatható. Az is egyértelmű, hogy Tata Zsigmond egyik kedvelt tartózkodási helye volt. Ez a kortársak számára is ismert tény volt. Ahogyan Bertrandon de la Brocquière 1433-ban feljegyezte: Tatát Zsigmond király kedvenc mulatóhelyeként tartották számon.

A honorrendszer a Vértes vidékén is átalakult a 15. század közepére: a várak magánkézbe jutottak. 1472 után, mikor Mátyás király a maga számára visszavette Tatát, ő is több alkalommal felkereste, de a környező vidéken történő tartózkodására nem maradt sok adat. A király alatt került szilárdabb igazgatási kapcsolatba Tata vára a közeli Komárom várával, és kezdett egyúttal háttérbe szorulni a dunai csomópont mögött. Ennek ellenére a kortársak szemében a tatai vár jelentősége ismét kiemelkedett a vidéki királyi paloták közül. Bonfini maga is hangsúlyozta, hogy Mátyás király mennyire nagyszerűnek tartotta az épületet, és hogy milyen léptékű építkezéseket folytatott itt. Mégis – Mátyás esetében – Zsigmondhoz vagy II. Ulászlóhoz hasonló huzamosabb ideig történő tatai jelenlétet nem lehet kimutatni, többnyire csupán egy nagyobb utazás állomásaként kereste fel helyi palotáját. Gyaníthatóan persze hosszú budai tartózkodása alatt nemegyszer megfordulhatott e térségben, amint arra egy 1484-ből megőrzött adatból következtethetünk, ám ezek egyelőre nehezen igazolhatók. Mindenesetre Horváth Richárd meglátása alapján Tata a király egyik mellékrezidenciájának tekinthető.

II. Ulászló király, miután Corvin Jánostól visszaszerezte Tata várát, több alkalommal vendégeskedett itt. 1495-ben, azután, hogy Újlaki Lőrincről Geszttest elfoglaltatta, szintén megfordult itt. Maga, majd fia érdeklődése a térség iránt a 16. század elejére megcsappant. Ennek pontos okai egyelőre ismeretlenek, bár figyelemre méltó, hogy az épületen a szükséges karbantartási munkákon túlmenően további építkezést végeztek. Az 1510. évi, fényes külsőségek között megrendezett országgyűlés és követi audienciák rávilágítanak arra, hogy a palota és környezete komoly reprezentációs lehetőségeket is biztosított az udvar számára, ám azt rendszeresen mégsem használták ki.

Semmilyen adat arra nem utal, hogy Vitány – illetve az itt nem tárgyalt Csókakő – várát magyar uralkodó valaha felkereste volna. Vitány távol esett a lakott településektől. Ez a körülmény részben magyarázhatja a források hiányát; a másik magyarázatként adódhat, hogy

az erősség kevésbé jelentős épülete nem jelentett a többi közelében álló várhoz hasonló vonzerőt. (Mindezek a körülmények azonban Csókakőre egyáltalán nem állnak, így e téren az okokat tovább kell majd keresni.)

Minden magyar uralkodó vértesi látogatásában közös, hogy a várakat alapvetően szórakozás, vadászat és halászat céljából keresték fel. Nem véletlenül alakított ki Gerencsére Nagy Lajos vadászhelyet, Tatán pedig Zsigmond király halastavat, amelynek később is csodájára jártak. A lehetőségeket az őket követő uralkodók is teljes mértékben felismerték. Tata annyiban tért el a többi erősségtől, hogy falai között több alkalommal élénk diplomáciai manőverek, egyeztetések és találkozók is zajlottak. A palota komfortérzetét növelhette, hogy Tatán számos hőforrás fakadt, amelynek gyógyító hatása a középkorban – a Hunyadi családon belül is – ismert volt.

Érdekesen alakul, ha megfigyeljük, hogy mely hónapokat részesítették előnyben az uralkodók, amikor felkeresték a Vértest. Az adatsor szintén arra világít rá, hogy az uralkodók a vadászatra leginkább alkalmas időben igyekeztek idejüket a Vértésben tölteni.

A keltezési hely terminológiája az évszázadok alatt változott. Nagy Lajos hol falunak, hol vadászhelynek, hol mindkettőnek, egyszer pedig csupán vértesi vadászhelynek nevezte Gerencsért. Geszttest szinte minden alkalommal vár jelzővel illették. Tatát Zsigmond idejében egyszer várnak, legtöbbször „oppidum”-nak és néha a „civitas”-nak nevezték. Nem sokat változott a helyzet Mátyás uralkodása alatt sem, csupán utolsó tartózkodásánál jelenik meg a várra utaló – ám erősen humanista irányultságú – „arx” szó. A Jagelló uralkodóknál minden változat előfordul: akár egy napon belül kiadott oklevelek esetében is szerepel az „oppidum”, a „castrum” és az „arx”. Felmerülhet lehetőségként, hogy így is meg lehetne különböztetni a király személyes jelenlétében kiállított oklevelet a kancellária kiadványától, de a jelenséget egyelőre egyértelműen nem lehet megmagyarázni, illetve a feltevést bizonyítani.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

Tatabánya középkori elődtelepüléseinek története az írott források tükrében. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 13–14* (2008) 85–126.

Gerencsér és várának története az írott források alapján. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 16* (2010) 69–85.

Tata, egy jelentős mezőváros és polgárai a késő középkorban. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 17* (2011) 191–221.

Vértesi várak. A Rozgonyi család főúri rezidenciái a 15. században. *Micae Mediaevales II.* Budapest 2012, 123–140.

A két Rozgonyi, idősebb és ifjabb István itineráriuma (1388?–1443). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 18* (2012) 113–128.

Schmidtmayer R.: Vértesi várak "valódi" urai az 1440-es években. *Kuny Domokos Múzeum Közleményei 20.* 2014. 193–221.